

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ЗМІСТУ ТА ФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Шпомер А. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівського національного технологічного університету*

Пророченко В. В.,

*студент юридичного факультету
Чернігівського національного технологічного університету*

Ураховуючи членство України у Світовій організації торгівлі та набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, держава взяла на себе зобов'язання імплементувати та дотримуватися європейських правил стосовно державної допомоги у сфері господарювання. Реалізація реформування системи державної допомоги дозволить наблизитися до стандартів Європейського Союзу через зменшення витрат із бюджету, захист конкурентного середовища, раціональне використання державних ресурсів, а також здійснити реструктуризацію і технічне переоснащення державних підприємств і структурну модернізацію національної економіки.

Дослідження правових аспектів державної підтримки суб'єктів господарювання здійснювалось багатьма науковцями. Однак, не зважаючи на це, феномен «державної підтримки» до цього часу належить до не досліджених повною мірою проблем як загальної теорії права, так і галузевих юридичних наук.

Мета статті – на теоретичному рівні дослідити правові проблеми визначення, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання та запропонувати напрями вдосконалення законодавства в цій сфері регулювання.

Встановлено, що правила надання державної допомоги суб'єктам господарювання, що належить до системи державної підтримки будь-якої економічної діяльності, мають дотримуватися Україною не тільки в рамках виконання чинної договірної бази відносин з Європейським Союзом, а і як сучасний економічний спосіб допомоги й інструмент регулювання відносин у сфері господарської діяльності. З'ясовано, що в юридичній літературі триває дискусія науковців про сутність і зміст таких правових категорій, як «державна підтримка» та «державна допомога». У законодавстві про державну допомогу суб'єктам господарювання законодавець визначає поняття державної допомоги суб'єктам господарювання через термін підтримки, фактично ототожнюючи ці два поняття.

Запропоновано визначення державної допомоги, а також у Законі «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» передбачити перелік сфер діяльності, де може поширюватися державна допомога. Обґрунтовано необхідність визначити в Законі умови, за яких державна підтримка визнається державною допомогою, та розтлумачити зміст таких уживаних термінів, як «державна допомога, що є допустимою», «державна допомога, що може бути визнана допустимою».

Ключові слова: суб'єкти господарювання, державна допомога, державна підтримка, форми державної допомоги, мета державної допомоги, державна допомога, що є допустимою, державна допомога, що може бути визнана допустимою.

Постановка проблеми. Результатом багаторічних переговорів між економічно розвиненими країнами світу стало заснування Світової організації торгівлі (далі – СОТ), одним із напрямів (результатів) діяльності якої було укладання Угоди про субсидії та компенсації. Саме цей міжнародний акт започаткував регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання.

Ураховуючи членство України в СОТ та набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС), держава взяла на себе зобов'язання імплементувати та дотримуватися європейських правил стосовно державної допомоги у сфері господарювання. За результатами виконання таких зобов'язань в Україні повинні бути створені прозорі умови для впровадження державної допомоги суб'єктам господарської діяльності, що має виключати будь-який негативний

вплив на конкуренцію учасників господарських правовідносин та забезпечити створення рівних умов для їх діяльності в усіх сферах і галузях економіки. Реформування системи державної допомоги можливе за умови створення механізму його реалізації, до якого належать методи, інституційне, правове й організаційне забезпечення. Це дозволить наблизитися до стандартів ЄС через зменшення витрат із бюджету, захист конкурентного середовища, раціональне використання державних ресурсів, а також здійснити реструктуризацію і технічне переоснащення державних підприємств і структурну модернізацію національної економіки. З огляду на вищезазначене, питання правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання набувають все більшого значення й актуальності.

Правові аспекти державної підтримки суб'єктів господарювання досліджували такі вчені, як: К.І. Апанасенко, О.А. Ашурков, В.С. Белих, Д.А. Волокитін, О.Е. Колосова, Д.В. Лічак, Т.В. Некрасова, А.А. Нечай, Я.В. Петруненко, І.В. Труш, В.А. Устименко, В.С. Хахулін, М.Л. Шинкар, В.С. Щербина, О.Х. Юлдашев, І.М. Ямкова. Питання державної підтримки суб'єктів господарювання в окремих сферах і галузях діяльності вивчали також учені-економісти: А.М. Масько, З.С. Варналій, В.М. Селіванов, В.К. Черняк та інші. Однак, незважаючи на це, феномен «державної підтримки» до цього часу належить до не досліджених повною мірою проблем як загальної теорії права, так і галузевих юридичних наук. На сучасному етапі розвитку української правової думки важко навести приклад монографічного дослідження, у якому б комплексно було проаналізовано зазначене явище.

Мета статті – на теоретичному рівні дослідити правові проблеми визначення, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання, запропонувати напрями вдосконалення законодавства в цій сфері регулювання.

Виклад основного матеріалу. Правила державної допомоги суб'єктам господарювання, що належить до системи державної підтримки будь-якої економічної діяльності, мають дотримуватися Україною не тільки в рамках виконання чинної договірної бази відносин з ЄС, а і як сучасний економічний спосіб допомоги й інструмент регулювання відносин у сфері господарської діяльності. Варто зазначити, що раніше державна підтримка надавалась за принципами адміністративно-командної системи управління народним господарством, з урахування інтересів окремих суб'єктів господарювання, не було такої прозорості та публічності.

В юридичній літературі триває дискусія науковців про сутність, зміст і взаємозв'язок таких правових категорій, як «державна підтримка» та «державна допомога». На думку К.С. Лебьодкіна, державна підтримка підприємництва є важливим чинником його активізації в умовах побудови ринкової економіки [1, с. 184].

Д.В. Лічак наголошує, що державну підтримку варто розглядати з погляду державного стимулювання економічного росту, як один із напрямів державного регулювання економіки. До чинників, що зумовлюють необхідність такого стимулювання, дослідник відносить: нерівний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання, слабкість малого підприємництва порівняно з великим бізнесом, залежність окремих видів виробництва від природних умов, високу ризикованість деяких видів господарської діяльності, у здійсненні яких зацікавлене суспільство. На думку науковця, в економічній політиці України спостерігається відхід від класичної кейнсіанської моделі економічного стимулювання, яка передбачає цілеспрямований і послідовний розвиток макроекономічних умов для підприємств усіх форм власності. Існує суттєвий дисбаланс у бік адресності державної підтримки, що, зокрема, спотворює конкуренцію [2, с. 7].

Досить часто в науковій літературі, як зазначає Д.В. Лічак в іншій роботі, необґрунтовано отожднюють поняття «державна допомога» та «державна підтримка». Науковець, здійснивши аналіз цих понять, дійшла висновку, що ці дві правові категорії розрізняються за суттю та призначенням, тобто не є тотожними. Як визначає автор, державна підтримка – це сукупність економічних, організаційних і правових механізмів, завдяки яким суб'єктам господарювання надається державою через інфраструктуру підтримки суб'єктів господарювання необхідне сприяння фінансового, організаційного, інформаційного та матеріально-технічного характеру з метою створення умов для формування і розвитку суб'єктів господарювання в різних галузях народного господарства. Підтримка, на думку вченого, є тим механізмом, який стимулює суб'єктів господарювання до раціональної й економічно обґрунтованої господарської діяльності, спрямовує розвиток підприємництва на основі конкуренції [3, с. 407, 410].

На відміну від державної допомоги, державна підтримка означає використання організаційних, адміністративних або інших заходів, але не включає прямої грошової допомоги (тобто фінансування). Саме це може бути покладено в основу розмежування цих двох правових категорій. На думку Я.В. Петруненка, законодавець фактично ототожнює поняття «державна допомога» з поняттям «підтримка» [4, с. 112].

А.В. Шевчук визначає державну підтримку як засіб державного регулювання, зміст і порядок надання якої визначається нормами чинного законодавства, та яка опосередковує певний самостійний вид організаційно-господарських відносин [5, с. 58].

На думку Г.Л. Знаменського, надійним критерієм розмежування понять «державна допомога» і «державна підтримка», як і в багатьох інших випадках дії правових норм, є цілі держави в разі таких впливів на економічні процеси. Так, мета державної підтримки бізнесу полягає в розвитку тих напрямів економіки, які необхідні державі та суспільству, тобто посилення зацікавленості суб'єктів господарювання в ефективній діяльності, у пріоритетних галузях соціально-економічного розвитку. Державна допомога, навпаки, застосовується у виняткових випадках, коли підприємства опиняються в дуже складних економічних ситуаціях, і метою застосування є компенсація втрат унаслідок господарської діяльності [6, с. 31].

Нормативно-правовою базою для реалізації в Україні правил ЄС у сфері державної допомоги є ст. 49 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС [7]. Відповідні зобов'язання щодо реформи системи державної допомоги містяться і в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (р. 4 «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», гл. 10 «Конкуренція», ч. 2 «Державна допомога»). У ст. ст. 262–267 Угоди зазначається, зокрема, необхідність ухвалення національного законодавства про державну допомогу, принципи державної допомоги, про створення органу нагляду у сфері державної допомоги, національну систему контролю державної допомоги, інвентаризацію допомоги з державного та місцевих бюджетів, надання допомоги відповідно до правил ЄС, створення реєстру схем державної допомоги [8].

Імплементацию положень зазначених міжнародних актів було здійснено ухваленням Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закон), що набув чинності 2 серпня 2017 р. Цим Законом було припинено тривалий період безсистемного та неефективного надання державної підтримки суб'єктам господарювання та започаткована можливість збалансування впливу держави на конкуренцію. Поняття державної допомоги суб'єктам господарювання визначене в положеннях п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» як підтримка в будь-якій формі суб'єктів господарювання ресурсами держави чи місцевими ресурсами, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності.

Це визначення державної допомоги містить такі положення, що суперечать змісту самого Закону й утруднюють виконання його надавачами державної допомоги. Так, у ч. 1 ст. 1 зазначається, що державна допомога – це підтримка в будь-якій формі суб'єктів господарювання, хоча у ст. 4 визначені форми, у яких реалізується державна допомога. Тому вважаємо доцільним таке визначення державної допомоги: «підтримка у формі, що визначена ст. 4 цього Закону, суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності».

Зміст ст. 3 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що врегульовує сферу застосування зазначеного Закону, тобто надання державної допомоги, мав би бути, на нашу думку, імперативним, тобто вмещувати перелік сфер діяльності, де може поширюватися така допомога, навпаки, він містить перелік сфер діяльності і видів діяльності, де дія цього Закону не поширюється. Уважається, що такий підхід до вирішення питання про сферу застосування державної допомоги не виключає зловживань під час надання державної допомоги. Варто зауважити, що після такого короткого терміну дії зазначеного Закону був доповнений саме перелік сфер діяльності, на які його дія не поширюється, що підтверджує наше припущення.

Законодавець до форми державної допомоги відносить не тільки передачу ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також і втрату доходів відповідних бюджетів. Зокрема, у ст. 4 Закону про державну допомогу зазначається, що державна допомога може реалізовуватися в таких формах:

- 1) надання субсидій та грантів;
- 2) надання дотацій;
- 3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів;
- 4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання;
- 5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами;
- 6) зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- 7) надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами, нижче ринкових, або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових;
- 8) продаж державного майна за цінами, нижче ринкових;

9) збільшення державної частки у статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів [9].

Вищенаведений перелік форм державної допомоги є вичерпним. Однак Антимонопольний комітет у своєму роз'ясненні № 35-рр/дд від 5 жовтня 2017 р. зазначає, що перелік форм, у яких може реалізуватися державна допомога, є невичерпним. І доповнює зазначений перелік форм державної допомоги такими:

- надання комунального майна суб'єктам господарювання в безоплатне користування;
- списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та невідшкодованих витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об'єктів комунальної власності;
- збільшення статутного капіталу комунальних/державних підприємств;
- надання відповідної субвенції між місцевими бюджетами комунальному підприємству;
- звільнення від сплати орендної плати суб'єктів господарювання, зокрема на період літніх канікул тих суб'єктів господарювання, які орендують комунальне майно в навчальних закладах міста і надають послуги, пов'язані з навчально-виховним процесом;
- фінансова підтримка громадським об'єднанням осіб з інвалідністю;
- фінансова підтримка на виконання статутної діяльності (заробітна плата, оплата послуг за друк газет та інші видатки);
- надання фінансової підтримки громадським організаціям у межах затверджених програм соціального захисту окремих категорій населення [10].

Однак, на нашу думку, ст. 8 Закону не передбачає повноважень Антимонопольного комітету України щодо доповнення переліку форм державної допомоги, що зазначені у ст. 4 цього ж Закону. Крім того, як уже зазначалося, ми вважаємо, що такий перелік є вичерпним.

Антимонопольний комітет у своєму роз'ясненні № 35-рр/дд від 5 жовтня 2017 р. закріплює умови, за яких державна підтримка є державною допомогою, і умови, за яких можуть реалізуватися визначені форми державної допомоги: по-перше, підтримка надається суб'єкту господарювання; по-друге, державна підтримка здійснюється за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів; по-третє, підтримка створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; по-четверте, підтримка спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції [10].

Уважаємо, що умови, за яких державна підтримка визнається державною допомогою та можуть реалізуватися визначені форми державної допомоги, мають велике значення, тому доцільно, на нашу думку, доповнити Закон «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» ст. 4–1 «Умови надання державної допомоги» такого змісту: «Державна підтримка є державною допомогою, що надається суб'єктам господарювання, якщо одночасно виконуються такі умови: по-перше, підтримка надається суб'єкту господарювання; по-друге, державна підтримка здійснюється за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів; по-третє, підтримка створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; по-четверте, підтримка спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції».

Ст. 5 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» визначає державну допомогу допустимою, якщо вона надається з метою: 1) забезпечення споживачів соціально важливими товарами, за умови, що така допомога не є дискримінаційною стосовно місця походження товарів; 2) компенсування шкоди особам, постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, згідно із законом.

Крім того, у ст. 6 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» виокремлюється державна допомога, що може бути визнана допустимою, якщо вона надається для таких цілей, як:

- 1) сприяння соціально-економічному розвитку регіонів, рівень життя в яких є низьким або рівень безробіття є високим;
- 2) виконання загальнодержавних програм розвитку або розв'язання соціальних і економічних проблем загальнонаціонального характеру;
- 3) сприяння окремим видам господарської діяльності або суб'єктам господарювання в окремих економічних зонах, за умови, що це не суперечить міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 4) підтримка та збереження національної культурної спадщини, якщо вплив такої державної допомоги на конкуренцію є неістотним.

Уважається, що законодавець повинен був би розтлумачити зміст таких уживаних термінів, як «державна допомога, що є допустимою», «державна допомога, що може бути визнана допустимою», у ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Однак законодавець, закріпивши положення про «державну допомогу, що є допустимою», «державну допомогу, що може бути визнана допустимою», залишає можливість довільно розуміти та на власний розсуд тлумачити ці поняття.

У ч. 2 ст. 6 згаданого Закону зазначено категорії державної допомоги, що може бути визнана допустимою, яка надається для цілей, наведених у ч. 1 ст. 6. Відповідно до ч. 3 ст. 6, в актах Кабінету Міністрів України, ухвалених відповідно до ч. 2 цієї статті, визначаються:

- 1) мета і форми державної допомоги;
- 2) категорії отримувачів державної допомоги;
- 3) максимальний розмір державної допомоги, яка може надаватися;
- 4) умови та спосіб розрахунку сукупного розміру державної допомоги;
- 5) витрати, що можуть бути відшкодовані отримувачам державної допомоги.

Рішення про визнання державної допомоги допустимою згідно із вимогами цього Закону ухвалює уповноважений орган [9].

Закріпивши в Законі два види державної допомоги: допустиму і таку, що може бути визнана допустимою, законодавець для допустимої державної допомоги визначає мету і форми державної допомоги, категорії отримувачів державної допомоги, максимальний розмір державної допомоги, умови та спосіб розрахунку сукупного розміру державної допомоги, витрати, що можуть бути відшкодовані отримувачам державної допомоги, а ці ж характеристики для державної допомоги, що може бути визнана допустимою, встановлюються в актах Кабінету Міністрів. Такі положення Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», на нашу думку, позбавлені будь-якого логічного пояснення. Як уважається, це не має нічого спільного з упровадженням сучасної мережі державної підтримки, яка має відповідати міжнародним стандартам і забезпечувати ефективне використання коштів державних та місцевих бюджетів.

Висновки. Проведене дослідження правових проблем визначення поняття, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання дозволяє нам зробити деякі висновки:

1. Державна підтримка суб'єктів господарювання – один із напрямів державного регулювання. Державна підтримка передбачає використання організаційних, адміністративних, інформаційних, матеріально-технічних та фінансових заходів щодо суб'єктів господарювання. Державна допомога суб'єктам господарювання насамперед передбачає надання прямих чи опосередкованих фінансових преференцій із державного чи місцевого бюджетів.

2. У законодавстві про державну допомогу суб'єктам господарювання законодавець визначає поняття державної допомоги суб'єктам господарювання через термін підтримки, фактично ототожуючи ці два поняття.

3. Уважаємо за доцільне в ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» закріпити таке визначення державної допомоги, як «підтримка у формі, що визначена ст. 4 цього Закону, суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності».

4. Зміст ст. 3 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що врегульовує сферу застосування зазначеного Закону, тобто надання державної допомоги, мав би бути, на нашу думку, імперативним, тобто вміщувати перелік сфер діяльності, на які може поширюватися така допомога, навпаки, у статті наведено перелік сфер і видів діяльності, на які дія цього Закону не поширюється. Уважається, що такий підхід до вирішення питання про сферу застосування державної допомоги не виключає зловживань під час її надання.

5. Перелік форм реалізації державної допомоги, який зазначено у ст. 4 Закону, на нашу думку, є вичерпним, тому вважаємо, що доповнювати його Антимонопольний комітет у своєму роз'ясненні не має права. Крім того, ст. 8 Закону не передбачає таких повноважень для цього органу.

6. Уважаємо, що умови, за яких державна підтримка визнається державною допомогою, мають велике значення, тому доцільно, на нашу думку, доповнити Закон «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» ст. 4–1 «Умови надання державної допомоги» такого змісту: «Державна підтримка є державною допомогою, що надається суб'єктам господарювання, якщо одночасно виконуються такі умови: по-перше, підтримка надається суб'єкту господарювання; по-друге, державна підтримка здійснюється за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів; по-третє, підтримка створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; по-четверте, підтримка спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції».

7. Уважається, що законодавець має розтлумачити зміст таких уживаних термінів, як «державна допомога, що є допустимою», «державна допомога, що може бути визнана допустимою», у ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Відсутність визначення зазначених правових категорій у Законі залишає можливість довільно їх розуміти і тлумачити на власний розсуд.

Shpomer A., Prorochenko V. Legal problems in defining the concept, content and form of state aid to economic entities

Considering Ukraine's membership in the WTO and the entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the state has undertaken to implement and comply with European rules on state aid in the field of economic. The implementation of the reform of the state aid system will allow us to move closer to the standards of the European Union by reducing budget expenditures, protecting the competitive environment, rational use of state resources, as well as restructuring and reequipment of state-owned enterprises and structural modernization of the national economy.

Many scholars have researched the legal aspects of state support for economic entities. However, despite this, the phenomenon of «state support» still belongs to the fully unexplored problems of both general theory of law and sectoral legal sciences.

The purpose of the article is to investigate at a theoretical level the legal problems of the definition, content and forms of state aid to economic entities and to propose directions of improvement of legislation in this sphere of regulation.

It is established that the rules of granting state aid to economic entities belonging to the system of state support of any economic activity should be implemented by Ukraine not only within the framework of the current contractual base of relations with the EU, but also as a modern economic way of assistance and an instrument for regulating relations in the sphere of economic activity. It has been found out that the legal literature discusses the nature and content of legal categories such as “state support” and “state aid”. In the law on state aid to economic entities, the legislator defines the concept of state aid to economic entities through the term of support, effectively identifying the two concepts.

The definition of state aid is proposed and the Law “On state aid to economic entities” provides a list of areas of activity where state aid may be extended. It is justified in the Law to define the conditions under which state support is recognized as state aid and to interpret the terms used as “state aid which is admissible” and “state aid which may be considered admissible”.

Key words: economic entities, state aid, state support, forms of state aid, purpose of state aid, state aid which is admissible, state aid which may be considered admissible.

Література:

1. Лебьодкін К.С. Господарсько-правова політика щодо державної підтримки суб'єктів господарювання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (13). С. 182–191.
2. Лічак Д.В. Господарсько-правове забезпечення непрямой державної підтримки суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.
3. Лічак Д.В. Проблеми визначення поняття «державна підтримка суб'єктів господарювання». *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 403–411.
4. Петруненко Я.В. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 110–115.
5. Шевчук А.В. Щодо поняття та основних змістовних елементів державної підтримки малого бізнесу. *Young Scientist*. 2017. № 9 (49). С. 54–59.
6. Правовые основы государственной поддержки бизнеса : монография / отв. ред. Г.Л. Знаменский ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк : Юго-Восток, 2011. 170 с.
7. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012/sp:full (дата звернення: 05.12.2019)
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 05.12.2019).
9. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1555-VII / *Верховна Рада України. Офіційний вісник України*. 2014. № 62. Ст. 1704. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> (дата звернення: 05.12.2019).
10. Роз'яснення з питань застосування законодавства у сфері державної допомоги від 5 жовтня 2017 р. № 35-pp/дд / Антимонопольний комітет України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=137546&schema=main> (дата звернення: 05.12.2019).